

Nové debaty o sociologii literatury

Ivo Pospíšil

Před časem (1998) spatřila světlo světa knížka prešovského rusisty Andreje Antoňáka *Sociokultúrna interpretácia románov M. Šolochova (Tichý Don, Rozoraná celina)*.¹ Autor v publikaci, která se pak stala dokonce podkladem jeho habilitace, ukázal způsob, jak zpřístupnit dva Šolochovy romány z jiného zorného úhlu a současně prezentoval rozpory v samotném textu tak, že autora v očích současného čtenáře poněkud rehabilitoval. V posledních letech se ve světě vede diskuse o nové aplikaci sociologických a politologických metod při zkoumání literatury: je to úkol nadlidský, neboť takové aplikace se střetávají s překážkami, které i v minulosti při užívání těchto metod ovšem existovaly. Jde především o jejich mechaničnost a „služebnost“ literatury, která tak často byla jen materiálem ideologických nebo přímo politických tezí (sovětská sociologická škola 20. let aj.). Antoňák se však podíval na tuto problematiku šíře a moderněji. Svůj přístup nazval „sociokulturním“ a nutno říci, že přesně: jeho přístup spojuje sociologické a kulturologické hledisko a dotýká se tzv. národní psychologie. Zdá se, že se budeme muset čas od času vracet ke strukturám, které vytvářely duchovní klima literatury a připustit, že strukturalisty kritizovaný H. Taine se svou triádou nebyl slepou vývojovou cestou. Antoňák to názorně dokládá v pasážích o přírodních podmínkách, které do značné míry determinovaly duchovní život všech východních Slovanů (osudově nešťastné spojení půdních a klimatických podmínek). Je zřejmé, že se Antoňák vyhnul krátkým spojením, která byla charakteristická pro některé sociologické školy 19. a 20. století: jde mu o sociokulturní podloží, z něhož vyrůstaly romány M. Šolochova. Antoňákova práce soustředěná na sociokulturní sféru, se tu otvírá dalším problémovým okruhům, jako jsou ruská kultura a politická moc² a především vývojové paradigma ruské literatury 20. století, které se teprve vytváří. Z tohoto paradigma by neměl být a priori vyloučen žádný proud.³

I v české literární vědě se objevují pokusy nově koncipovat sociologickou metodu, naposledy ve stati Aleše Hamana, který navazuje na některé myšlenky Jana Mukavovského, např. o přechodech mezi estetickou normou a normami mimoestetickými a manifestuje, že dnešní tzv. komunikativní pojetí literatury může být cestou inspirující se starou sociologií literatury a vytvářející most k překonání dnešní atomizace a subjek-

¹ MANOCON, Prešov 1998, 123 s.

² Viz o T. Klimowicz: Obywatele Arkadii. Losy pisarzy rosyjskich po roku 1917. Wrocław 1994.

³ In margine: britský slavista z univerzity v Bath David Gillespie zařadil do svého výkladu ruského románu 20. století i román Nikolaje Ostrovského *Jak se kalila ocel* a zdůvodnil to právě potřebou úplnosti a reprezentativnosti určitého proudu (viz D. Gillespie: *The Twentieth-Century Russian Novel. An Introduction*. Oxford – Washington D. C. 1996; viz také naši recenzi *The Twentieth-Century Russian Novel: the Problem of Change and Interpretation*. *Germanoslavica* 1996, 1, s. 161-164).

tivizace: „Komunikativní založení kultury navozuje také možnost změny v přístupu k dějinám, který se rozchází s dnešním diskontinuítním pojetím (v zásadě se nepřilíháš lišícím od marxistického pojetí ekonomickospolečenských formací; u Foucaulta je zdrojem odlišností kulturních formací rozdíl řádů vědění, u Kuhna jsou to rozdílná vědní paradigmaty). Proti tomuto diskontinuítnímu pojetí by bylo možno postavit pojetí literární historie jako hermeneutiky sociálně situovaného dialogu v čase [...] Zdá se, že období atomizace, izolace, anarchie a bezbřehé pluralitní tolerance (signalizující ztrátu hierarchie hodnot) příznačné pro konec století (a tisíciletí) vyústí nakonec v potřebu rehabilitovat dialektický koncept analogie, jednoty v rozdílnosti, jenž by umožnil navázat zprerhané souvislosti. Pojmy jednoty, celistvosti se totiž v obavě z uniformity autoritativních ideologií ztratily z obzoru dnešních intelektuálů. Analogie vývojových fází a jejich vzájemné vztahy vytvářející dialogické, sociálně strukturované kulturně komunikativní situace, je konceptem, jenž nabízí možnost takového pohledu na dějiny literatury, z jehož perspektivy by nebyly pouhou ilustrací obecných dějin, nýbrž aktivní složkou reflexe dějinného procesu kultury jako komunikace v čase.“⁴

Toto volání po „obnovení pořádku“ následuje po velkém třesu, který měl ze hry vyloučit předchozí „pořádek“. Jinak řečeno: metodologická disperze byla pouhým nástrojem vzniku „nového pořádku“, nyní je již „nehodná“. Dokonce se zdá, že tento příklon k sociologii literatury je příznačný pro každé společenské stádium upevňujícího se „nového řádu“ (viz „negující“ ruský formalismus a utvrzující sovětská sociologická škola) a sám o sobě svědčí o užitečnosti sociologických přístupů.

Další prešovský rusista V. Kupko⁵ vychází z ruské alternativní literatury a speciálně undergroundu ve smyslu odmítnutí veřejné prezentace běžně kdysi například v poezii za časů Jevtušenka anebo Vozněsenského. Začíná u tzv. *Mapy poezie (Karta poezii)*, k níž došla *Laboratoř sociokulturní dynamiky* (1991): je zde ukázána hierarchická struktura ruské paralelní kultury a všechny možné vztahy mezi jednotlivými spisovateli a jejich díly. Mapa (kterou Kupko přetiskuje) je svědectvím stavu roku 1990, kdy se začaly masově vydávat sborníky a knížky Dmitrije Prigova, Gennadije Ajgího, Alexandra Jeremenka, Viktora Jerofejeva aj. Je zde skupina konceptualistů (Prigov, Rubinštejn, Ajzenberg, Kibirov Sorokin), metametaforistů (Kedrov, Parščikov), tzv. liazonovská škola (Cholin, Vs. Někrasov), klub *Poezija* (Šatunovskij, Arabov) aj. Vrcholkem nové vlny je skupina experimentátorů usilujících, jako jsou Oleg Dark, Vladimir Sorokin, Valerije Narbikovová, Jevgenij Popov, Jurij Mamlejev, Jevgenij Charitonov aj. Kupko dává také k úvaze představu filozofa Pitirima Sorokina o třech druzích kultury (ideační: ve středu je Bůh, citové a idealistické jako syntézy ideace a citovosti). Celkově je pro paralelní umění charakteristická nedůvěra k možnostem literatury, které jí přikládala ruská tradice: literatura má smysl jen sama o sobě, není schopna plnit jiné cíle (společenské, politické, mravní, uvědomovací, filozofické apod.), jejím smyslem je věčný pohyb, neklid, nejistota, věčný experiment (v tom se přirozeně odvolává více na

⁴ A. Haman: Historie literatury a sociologie, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, V 2, 2000, s. 11-12.

⁵ V. Kupko: Новая проза как социокультурный феномен. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov 2000.

Gogola než Dostojevského nebo Tolstého – s. 18). Podle liazonovské školy krása svět nespasí; ruská literatura se musí zbavit tzv. humanismu 19. století, předmětem literatury je poezie chaosu, nepořádku navazující na podobné estetické či antiestetické proudy počátků 20. století. Nová alternativní literatura vzniká jako negace idealistického humanismu ruské klasiky a jejích variant 20. století, které vedly k lidským tragédiím. V tom cítí literatura stejnou vinu jako dnes někteří filozofové uchylující se proto k intimním okruhům, stejně jako zastánci tzv. mikrohistorie nebo metahistorie. Je to znak znevýznamňování příslušné činnosti, obavy z jejích důsledků. Oleg Dark (roč. 1959) pokládá nynější vývojovou etapu ruské literatury za přechodné období totálního přehodnocování hodnot: noví experimentátoři navazující na groteskní a absurdní linii světové literatury ukazují nesmyslnost světa, šokují fyziologickými detaily, snaží se rozvrátit úhledný obrázek starého světa prezentovaný dosud starou literaturou (Mamlejev, Sorokin). Zkaženost literárních postav je jedním ze znaků této literatury (Viktor Jerofejev, Sorokin), V. Jelistratov mluví o čtyřech „sníženích“ v dějinách ruského jazyka: první bylo puškinsko-karamzinovské, druhé raznočinské, třetí po Říjnové revoluci, čtvrté v 80. letech 20. století. Jelistratov také mluví o kynickém přístupu, jemuž je cizí hierarchizace jazyka, naopak umožňuje, aby do literatury vtrhly nové vrstvy jazyka a stylu: „Тексты новой прозы – это своего рода документальное исследование оборотной, низкой, непристойной стороны жизни и души человека. Это документ и, заодно, эмоциональная проза. В этом смысле новая проза делает резкий разрыв с классической литературой и ею созданной гуманистической традицией.“⁶

Zde jsme poněkud na rozpacích. Je dobře známo, jak dřívější Rusy vychované sovětskými školami s jejich realistickými doktrínami šokovaly samy pojmy dadaismus a surrealismus a přitom zapomínali, že sami surrealisté se hlásili k svým předchůdcům, tedy že také budovali jistou estetickou kontinuitu. To je zcela zjevně patrné také v postmodernistických tendencích ruského undergroundu s jeho cizopasením na cizích textech, metatextovosti a intertextovosti apod. Kupkův text je pozoruhodný tím, že zdůrazňuje určité souvislosti nové literatury, ale chybí mu diachronní průřez, který by pouze nekonstatoval, ale poukazoval na hlubší souvislosti. Úkolem teoretika umění obecně je hledat společná místa, styčné body, prostupující se podloží a na jejich pozadí také frapantní odlišnosti a ostré řezy; zdá se, že Kupko zdůrazňuje spíše nutnost změny: nová literatura sice proklamuje ostrý rozchod s ruskou humanistickou tradicí, ale je to jen radikální reakce na minulost a takových bylo i v dějinách ruského umění mnoho a nakonec se začaly hledat opět spojitosti: vzpomeňme na imaginární dopis Majakovského Puškinovi. Spíše nás ve vývojovém paradigmatu ruské literatury zajímá, na jaká stylová a poetologická období „ruští noví“ navazují a zda materiál vskutku potvrzuje předběžné hypotézy⁷, že je to technologismus 18. století (k němu se ostatně vraceli již realisté – L. Tolstoj – nebo modernisté – A. Bělyj, B. Pasternak). Sociokulturní přístup ukazuje, z jakého podhoubí nová literatura vyrůstá a co ji společensky „živí“: na druhé straně nelze pousmět ze zřetele imanentní poslušnosti poetologických řad.

⁶ V. Kupka, s. 93.

⁷ R. Porter: *Russia's Alternative Prose*. Berg, Oxford/Providence 1994.

Zájem o sociologii literatury, která se má odvozovat z nových komunikativních modelů literatury, svědčí o úporné snaze po „pořádku“ v literárních hodnotách a také po pevnějších, exaktnějších kritériích literární axiologie. „Nová sociologie“ by však měla vzít v úvahu také dlouholetý vývoj imanentních metod a nejen hermeneutiku a komunikativní estetiku. Jedině tak se může vyhnout chybám svých sociologických předchůdkyň, které byly v některých prostředích přímo tragické jak pro vědu, tak pro její pěstitele.

Ctirad Kučera jubilující

Mezi čerstvými sedmdesátníky jsme nedávno překvapivě mohli přivítat známého slavistického badatele a vysokoškolského pedagoga doc. PhDr. Ctirada Kučera, CSc., ředitele Ústavu slovansko-germánských studií Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. O tom, že ona „překvapivost“ není jen pouhý bonmot, jímž zpravidla zdobíme jubilejní medailony, svědčí mj. skutečnost, že významné životní výročí nezastihuje jubilanta ve stavu pasivního bilancování, ale uprostřed čínorodé práce a zájmu o všechny problémy, jimiž se soudobá slavistika, literární komparatistika i kvalitativně se měnící dimenze a formy dialogu kultur (mj. právě i v tradičním slovansko-germánském pohledu) zabývají.

Životní a profesní dráha docenta Kučery, v níž dominuje více jak čtyřicetileté pedagogické působení na vysokých školách, v nemalé míře ilustruje peripetický vývoj české poválečné slavistiky a především rusistiky (na niž byla slavistika dlouhodobě de facto redukována). Narodil se 14. listopadu 1931 v Praze. V r. 1957 absolvoval překladatelské oddělení tehdejší Vysoké školy ruského jazyka a literatury, studium si vzápětí doplnil učitelskou způsobilostí pro obory ruština a čeština a širší slavistickou „základnou“ znalostí srbochorvatštiny a ukrajinštiny (jde mj. o postup, který dnes znovu – jsouce poučení vývojem světové slavistiky – „objevujeme“). Následovalo studium v interní aspiranturě u prof. B. Ilka se zaměřením na starou ruskou literaturu a paralelně i počátky vysokoškolského pedagogického působení. Z Prahy odešel nejprve do Liberce, poté do Ústí n. L., kde dosud (třicet pět let) pracuje. Dynamický start však byl razantně pozastaven. Za postoje v r. 1968 upadl – tehdy vedoucí katedry cizích jazyků samostatné Pedagogické fakulty – v nemilost s omezením činnosti. (V té době už ale získal doktorát a obhájil kandidátskou práci na téma *Staroruský Domostroj – legenda a skutečnost*, která je dosud ojedinělou českou analýzou této významné památky ruského středověkého písemnictví i kultury, absolvoval rovněž půlroční stáž v Leningradě, kde navázal úzký kontakt s prof. D. S. Lichačovem.) Až po téměř dvacetileté pauze mu bylo umožněno se habilitovat (habilitaci ihned po změně vysokoškolského zákona potvrdil řádným řízením v r. 1991). Krátkodobě pak působil jako proděkan pro vědu a zahraniční styky s výrazným podílem na transformaci ústecké Pedagogické fakulty